

Baráth Katalin

Májmoha és mikroprocesszor: fejezetek a Kádár-korszak kutatóinak karibi kalandjaiból*

„Nguyen Van NGHIA vietnami állampolgár az MTA vendége volt 1975. május 3-tól május 24-ig. Erre az időszakra az MTA-tól ösztöndíjat kapott, amely lehetővé tette számára az általa kiviendő áruk megvásárlását: /egy szovjet gyártmányú „Cnymhuk”¹ kerékpár és egy db Singer varrógép állvány/
Ezen igazolást a Magyar Nemzeti Bank engedélyéhez adtuk ki.”²

Az igazolás, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának vezetője, Gonda István állított ki 1975. május 23-án, szép reményekre jogosíthatta föl a hazai tudomány vietnami vendégét arra nézve, hogy megérte nyakába vennie a fél világot, és három hétre a baráti államközösség egy távoli országába látogatnia. Akár sikerült Nguyen Van Nghia bicikli- és varrógépállvány-exportóri kísérlete, akár nem, a Nemzeti Banknak címzett fönti üzenetből arra is következtethet az utókor olvasója, hogy a szocialistának nevezett országok közötti tudományos kapcsolat talán nem is volt több, mint hivatalos álcája a keresetkiegészítés póre szándékának, amit a tudomány szolgálóinak még talán ma sem illik bevallaniuk, hiszen a tudóst a közhiedelem szerint a felfedezés iránti szenvedélye élteti (és persze eteti). Hogy a sejtelem, ami a Kádár-kori nemzetközi tudományos vizitek mögött megélhetési motivációkat is fölfedez, korántsem alaptalan, mind a szakirodalom, mind az egykorú források alátámasztják.³ Az utóbbiak közül az 1969-ben Kubába delegált botanikus, Borhidi Attila⁴ *Kubában térképeztünk* című ismeretterjesztő memoárjából azért érdemes hosszabban

* A szerző a Diffúzió és globalizáció kutatócsoport tagja. A tanulmány a 0322107-es projektszámú HUN–REN–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával is készült. A kutatáshoz nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Hay Diana, az Akadémiai Levéltár igazgatója.

¹ Feltehetőleg egy Szputnyik kerékpárról akart írni az üzenet cirillbetűs írógépet nélkülöző lejegyzője.

² MTA Lt. III.40. 520. doboz.

³ Az úgynevezett fejlődő országokba kiküldött tudományos-műszaki szakértők anyagi motiváltóságát illetően is tanulságos megállapításokkal szolgál: Bódy 2020. Például: „Az észak-afrikai országban dolgozó szakemberek a szocialista Magyarország viszonyaihoz képest, illetve az algériai viszonyokhoz képest is minden bizonnyal elég jól kerestek. Az algériai féllal kötött megállapodás értelmében díjazásuknak általában 50%-át hazautalhatták.” Bódy 2020: 14.

⁴ Borhidi Attila botanikus, ökológus 1932-ben született Budapesten. 1955 és 1977 között az ELTE–MTA botanikus kerti kutatócsoportjának tudományos munkatársa volt, 1964-ben kandidátusi fokozatot szerzett, 1976-ban az MTA doktora lett, az MTA tagjává 1993-ban választották. Markó et al. 2003: 172.

idézni, mert arról is érzékletes képet fest, hogyan történt, történhetett az akadémiai intézetekben vagy projekteken dolgozók felkérésének folyamata.⁵

Borhidi évek óta várta a lehetőséget egy kubai kutatóútra. Nemcsak a tudományos kíváncsiságából kifolyólag, hanem azért is, mert magyarországi látogatása alkalmával ő kalauzolta a frissen alapított havannai botanikus kert vezetőjét, tehát már volt kapcsolata a kubai tudományos élettel. Az áhított és még 1965-ben megpályázott megbízást (közreműködés egy tervezett kubai tudományos központ intézeteinek beindításában) azonban egy másik baráti ország, az NDK egy kutatója nyerte el (állítólag, mint 1967-ben kiderült; a blokkon belüli országok versengéséről később még esik szó).

Ám 1968 októberében, néhány nappal azután, hogy a harminchat esztendő kutató első gyermeke megszületett, csengett a telefon.

„Az Akadémiáról keresnek.

– Jó estét, Borhidi elvtárs – hallom a Biológiai Osztály előadónőjének kellemes hangját. [...] – Sürgős ügyben kell döntenie. A jövő héten írják alá az 1969. évre szóló magyar-kubai tudományos együttműködési megállapodást. Ennek a hatodik pontja: Kuba 1:50 000 méretarányú vegetációtérképének elkészítése. Tekintve, hogy a kubai fél erre név szerint önt kéri fel, tudnunk kell, hogy elvállalja-e. Ha nem vállalja, akkor ezt a pontot töröljük az egyezményből. Holnap délig kell választ adnia.

– Hm, – mondom megfontoltan, mert hirtelenjében ennél okosabb nem jut eszembe. Öröm és kétségek egyszerre szorongatják a torkomat.

– Hogy is mondta? Egész Kuba 1:50 000-es vegetációtérképe? Hát az testvérek közt is 20–25 évi munka. Persze az előkészítése és beindítása 1 év alatt is lehetséges. Ez TESCO-szerződés?⁶

– Nem, ez úgynevezett Akadémiák közötti egyezmény.

– Mit jelent ez anyagilag?

– Dollárt nem kap. Szállásáról a Kubai Akadémia gondoskodik. Ezenfelül 15 peso rapidíj illeti meg, amelynek a felét hazautaltathatja.

Gyors fejszámolás. Még így is négyszerese az itthoni fizetésemnek.

– Családot vihetek?

– Sajnos nem. Az egyezmény értelmében családot csak kétéves kiküldetés esetén lehet vinni, az ön meghívása pedig csak egy évre szól.

– Hm – mondom ismét. – Ezt az egyezményt hatvanon felüli akadémikusok írták alá?

Kacagás a vonal túlsó végén.

– Ezt nem tudom. Viszont a család megkapja az ön itthoni fizetésének 75%-át.”⁷

⁵ Borhidi 1974.

⁶ A TESCO az államszocializmusban a Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda néven működő vállalatot takarta, egy olyan hazai szervezetet, amely „az 1960-as évektől a Magyarországra a harmadik világbeli országokból tanulni érkező ösztöndíjasok fogadásával és a magyar szakértők tengeren túli országokba való kihelyezésével foglalkozott.” Bódy 2020: 7.

⁷ Borhidi 1974: 13–14.

Borhidi nem várta meg, hogy felesége az újszülöttel hazatérjen a kórházból: már a telefonhívás végére eldöntötte, vállalja a kiutazást a mondott feltételekkel.

Az idézett szövegből az anyagi juttatás ösztönző mivoltán túl több körülményre is fény derül. Például arra, hogy a tudományos kiküldetések megszervezése időnként meglehetősen ad hoc módon zajlott, és hogy a döntésre nem jutott sok idő; hogy az MTA kutatóinak nem járt – a szocialista országokban rendkívül korlátozottan elérhető, ezért különösen nagyra becsült – keményvalutában kiutalt fizetés kubai viszonylatban sem;⁸ hogy a család csak legalább két éves megbízás esetén kísérelte el a kutatót; és hogy a kutató hazautalhatta fizetése jelentős részét.

A család életszínvonalának emelése, a pénzben kifejezett elismerés tehát valóban fontos szerepet játszhatott abban, hogyan ítélték meg, sőt élték át a hazai szakértők küldetésüket az úgynevezett harmadik világban. (Még ha egy hónap nem is volt mindenkinek elég egy nívós szovjet bicikli összespórolására.) Azonban a jelen áttekintés során a tudomány embereinek nemcsak szakmai vagy anyagi motivációit kívánom alaposabban szemügyre venni, habár ezek sem elhanyagolható tényezők a hazai tudóstársadalom harmadik világgal kialakított kapcsolatainak történetében.⁹ A szándékom elsősorban az, hogy az ilyen országokba eljutó kutatók és a kapcsolatokon dolgozó tudományos szervezők benyomásai alapján alkossak legalább vázlatos képet arról, milyennek látták a hazai tudományos élet képviselői ezeket az országokat, és milyen viszonyt alakítottak ki azokkal a polgáraikkal, akikkel a tárgyalások és kint tartózkodásuk ideje alatt találkoztak. Beszámolók a nyugati, európai embernek tulajdonítottak felsőbbrendűséget, netán rasszista beállítottságot tükröznek-e (amelyre más téren akadt példa),¹⁰ vagy éppen a szovjet blokk felsőbbrendűségét, a szocialista államok népeinek oly sokszor hirdetett barátságát, önzetlen segítő- és áldozatkészségét? Milyen volt, hogyan változott az az attitűd, amit a harmadik világ irányában mutattak a képviselőivel érintkező magyarok? Ha sikerül minderről megtudnunk valamit, az informatív arra nézvést is, milyen lehetőségek nyíltak a korabeli magyar tudósok előtt saját kutatásaik elmélyítésére és nemzetközi kapcsolatok építésére, milyen

⁸ Ennek az árnyoldalát Borhidi egy történettel illusztrálja, amikor is a feleségének csak egy francia turista segítségével (vö. soft power) tudott ajándékot venni a kubai árustól valutaátváltási igazolás híján, hiába rendelkezett pesóval. „- Milyen nemzetiségű ön? – Magyar vagyok. – És a fizetéséért nem vásárolhat? – álmélkodott a francia. – Amint látja, uram, nem. Kezdő vagy te, barátocskám – gondoltam –, fogalmad sincs a kereskedelem finomságairól, pedig ti, kapitalisták ebben szakértőknek képzelitek magatokat.” Borhidi 1974: 111.

⁹ A *harmadik világ* helyett helyénvalóbbnak tűnhet a „világokat” hierarchiába nem rendező, a történeti irodalomban is terjedő *globális Dél* megjelölés alkalmazása, de a Dél földrajzi pontatlansága és anakronizmusa szintén zavaró lehet. Az Akadémia korabeli iratainak szerzői *fejlődő országok* vagy *volt gyarmatok* néven emlegették a szóban forgó térség államait. Ebben a leosztásban nem létezett a „fejlett országok”-ellenpólus, csak a tőkés és a szocialista tábor a volt gyarmatokén kívül. A jelen dolgozatban maradok a harmadik világ megnevezés mellett.

¹⁰ „Az arab jellem eltérhetetlen szerves része a másik embertárs lopva figyelése”, jelentette például az elhárítás egyik Algériában tevékenykedő ügynöke. Bódy 2020: 21. Vagy: „ha az itteni lakosságot nem tanítják meg dolgozni [...], akkor nem ér semmit a külső világ segítsége”, írta a dar-es-salaami magyar követ. Apor 2021: 585.

helyet foglalt el a hazai tudományosság a szovjet féltekén belül és általában a világ tudományos életében, milyen tudományterületek képviselői találták meg legkönnyebben az utat külföldre, és hogy mindebben milyen szerepet játszott a blokkon belüli és kívüli politika – valamint az egyén képességei.

Ahhoz, hogy a fenti kérdések közül legalább néhányra választ találjak, a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetközi Kapcsolatok (Fő)osztályának (a továbbiakban: MTA NKO)¹¹ az Akadémiai Levéltárban őrzött iratanyagát böngésztem át, azon belül is a nem európai és nem nyugatinak tekintett államokhoz fűződő viszonyra vonatkozó dokumentumokat. Az elemzés alapját azok a különféle jelentések, értékelések és beszámolók képezik, amelyek teret hagytak (olykor névtelenül maradt) szerzőiknek arra, hogy ítéletet alkossanak, és ezt közöljék olvasójukkal. Ugyan hivatalos diskurzusba illeszkedő szövegekről van szó, amelyek sosem csupán egyetlen ember kezéhez jutottak el, ezek a jelentések a nyilvánosságnak egy jóval szűkebben fölfogott köréhez szóltak, mint például a sajtó közleményei vagy a párt- és kormányhatározatok. Azaz a küldetéséről hazatért tudósok, a kapcsolatokat értékelő vagy a tárgyalásokat befejező hivatalnokok egy ilyen dokumentumban módjában állt valamelyest személyesebb módon véleményt nyilvánítani, elismerést vagy kritikát kifejezni. Ezért találtam alkalmasnak ezt az irattípust arra, hogy a viszonyok és viszonyulások térképét rajta keresztül fölvezolhassam.

Fontos leszögezni, hogy az MTA NKO hivatalába érkező értékelések és beszámolók közel sem egyedüli forrásai a Kádár-korszak tudóstársadalmát és a harmadik világot összefűző kapcsolatok történetének. A kép hiánytalanul csak a Kulturális Kapcsolatok Intézetében,¹² a különféle minisztériumokban, vállalatokban és felsőoktatási intézményekben, a már említett TESCO-ban, valamint az Akadémia egyéb osztályain keletkezett további beszámolók vizsgálatával volna megalkotható. Én mégis abban bízom, hogy a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályához érkező jelentések kellőképp beszédesek, ha arról faggatjuk őket, milyen benyomást szereztek az MTA intézeteiben, kutatócsoportjaiban dolgozók a harmadik világ országairól, elsősorban (természetszerűleg) azok tudományos életéről. Olyannyira beszédesek, hogy vizsgálódásomat ezúttal le is kell szűkítenem arra az országra, amellyel – az iratmennyiség tanúsága szerint – az NKO legtöbbet foglalkozott: a szovjet blokkhoz újonnan csatlakozó Kubára. Mivel Kuba

¹¹ A Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya 1970-től Főosztályként működött. Erdey-Grúz 1970: 154.

¹² Az intézetet szovjet mintára még 1949-ben hozták létre Kultúrkapcsolatok Intézete néven többek között azzal a céllal, hogy „ápolja a tudományos és művészi kapcsolatokat”. Tevékenysége a hatvanas években élenkült meg, 1962-ben kapta a Kulturális Kapcsolatok Intézete elnevezést, és ekkor rendelték a Minisztertanács fennhatósága alá is. A KKI-t olyan szervnek szánták, amely kézben tartja a teljes kifelé és befelé irányuló kulturális-tudományos forgalmat, ám e forgalom dinamikus növekedése, a minisztériumok, egyetemek és egyéb intézmények saját szerződésai aláásták a központosítási kísérlet sikerét. A KKI működését beárnyékolta rossz híre, amit a kebelén belül nagy számban foglalkoztatott állambiztonságiak – kortársak előtt sem ismeretlen – ténykedése keltett. A KKI 1980-ban szűnt meg, utóda Nemzetközi Kapcsolatok Intézete néven a Művelődési Minisztériumhoz került 40%-ra csökkentett munkatársi állománnyal, a kétoldalú szerződések gondozása pedig a külügy feladata lett. Somlai 2016; László 2021.

1960-ban csatlakozott a szovjet tömbhöz, a vizsgálandó jelentések is ebből az időszakból származnak. Ez adja a dolgozat témájának időbeli keretét, illetve az, hogy a hetvenes évek végétől lényegében elfogynak az NKO releváns iratai.

Elsőként vegyük számba, mi tudható meg általánosságban a külkapcsolatokról az MTA NKO iratai alapján, majd pedig azt, hogyan kezdődött, majd folytatódott az Akadémia követeinek lelkesedése a legnyugatibb szocialista ország iránt.

AKADÉMIAI TUDÓSFORGALOM A NAGYVILÁGBAN: PILLANATKÉPEK

„A hetvenes évek elején hazánk 66 állammal tartott fenn különböző mértékű kulturális kapcsolatokat, amelyek művészeti, tudományos és oktatási cseréket egyaránt tartalmaznak. 51 országgal – közöttük 13 szocialista, 26 nemrég még gyarmati és 12 tőkés állammal – kulturális egyezményt kötöttünk, s ezt a széles körű kapcsolatot mindössze negyedszázad alatt építettük ki[.]”

Az összefoglalás Dr. Pataki Béla Pál rádiós beszélgetések könyvbe szerkesztett változatához írt előszavából származik. Ezeket a műsorokat („Tudományos tudósítóiink jelentik” és „Hol járt – mit csinált”), a külföldön kalandozó tudósok beszámolóinak, másképpen szólva a tudományos külkapcsolatok propagálásának szentelték. Az előszó számunkra nemcsak azért lehet érdekes, mert elkülönítve tárgyalja a célállamokat (szocialisták, volt gyarmatok, tőkésék), ismételten jelezve, hogy a magyar külkapcsolatok perspektívájából hárompólusú volt a világ, vagy mert az államszocialista korszak kiküldetéseit a Julianus barát és Kőrösi Csoma-féle felfedezőutak hagyományába illeszti. Hanem azért is, mert a kérdésre, hogy miért indulnak útnak a kutatók, „az indítékok széles skálájából” csupán egy választ emel ki: a volt gyarmatok „műszaki–tudományos–kulturális színvonalának elmaradottságát”, és hogy ezért a kiküldetések esetében „jóval többről van szó, mint romantikus hajlamú emberek kisebb-nagyobb kockázatvállalásáról, világjáró körútjairól.”¹³ (A közölt útilevel-válogatásban mindazonáltal Tanzánia és Burma mellett Olaszország – kétszer! –, valamint Finnország és az Antarktisz szerepel mint úti cél.) A vándorló magyar tudós tehát elsősorban eszköz, a volt gyarmatok fölemelésének eszköze, az antikolonializmus fegyvere.¹⁴ Ez a retorika – nem meglepő módon – egyaránt illik a Sztálin után önmagát a tudományos

¹³ Pataki 1974: 7. Az összeállítás hat szerzője közé két botanikus és egy növénynevelő került, tehát ha arra keresünk választ, esélyesen milyen kutatási területek képviselői jutottak el távoli vidékekre és egyben tudománynépszerűsítő szerepkörbe, egy tippünk már lehet: növényekkel kellett foglalkozni. (Borhidi Attila ebben a válogatásban is szerepel, ezúttal itáliai beszámolóval, de megtudhatjuk, hogy „a vörösdiplomás fiatalember” Kuba mellett eddigre járt már Ukrajnában és a Krím félszigeten, Bulgáriában, Romániában, az NDK-ban, de Párizsban is.)

¹⁴ Az előszó jóval poétikusabban fogalmaz: a magyar „tudományos-technikai” szakemberek „nemcsak tanítanak vagy tanulnak, hanem mint térsztában a kovász, a kémiai folyamatokban a katalizátor, segítik a kelesztés folyamatát, gyorsítják az emberiség vérkeringését.” Pataki 1974: 7.

haladás letéteményeseként is újrafogalmazó Szovjetunió imázsához¹⁵ és a hazai külpolitikának a volt gyarmatok vonatkozásában érvényesülő, történelmi párhuzamokkal operáló szólamához, amely Magyarországot Ausztria gyarmatából szabad szocialista országgá lett képződménynek festette le, olyan országnak, ami ugyanazon az úton halad, de régebb óta, ezért előrébb tart.¹⁶

Anélkül, hogy szisztematikus fölmérésbe kezdenék a Kádár-korszak úton lévő magyar tudósai, műszaki szakemberei számát és úti céljait illetően, az áttekintett források közül érdemes bepillantnunk azokba is, amelyek e téren támpontokat adnak. Pataki Béla Pál már idézett rádiókiadványos előszava sem hanyagolja a dicső statisztikákat, ezek szerint 1973-ban 46 országban dolgoztak magyar szakértők, miközben Magyarországon tízezer lakosra 27 kutató jutott.¹⁷ Hogy ebből hányat számoltak az Akadémiához, nem tudom, viszont az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának iratai között föllelhető listák némileg segítenek a számszaki tájékozásban, ha az Akadémia által bonyolított nemzetközi forgalomról van szó.

Egy 1955-re datálható gépirat szerint az abban az évben „külföldön tartózkodó tudományos dolgozóink” száma a célországok szerint így alakult: Csehszlovákia (4), Bulgária (3), NDK (2), Lengyelország (2), Finnország (1), Ausztria (1), Svájc (2), Dánia (1), Franciaország (2), Belgium (1). Rajtuk kívül Lengyelországban üdülés céljából megfordult két házaspár, egy kutató már készült elutazni Romániába és egy házaspár üdülni az NDK-ba – tehát összesen 20 fő hivatalos céllal kiutazót számolhatunk össze 1955-ből. A kint tartózkodás tartama egy héttől tíz hónapig terjedt, a tőkésnek nevezett országokba jellemzően két-két hétre utaztak.

Az ez idő tájt akadémiai szervezésben Magyarországra érkezőkről és Magyarországról kiutazókról a föntin túl több, ám nem rendszeres és összefüggő kimutatás is föllelhető az MTA NKO iratanyagában, elsősorban az 1960-as évekre vonatkozóan. Ezek alapján állítottam össze az 1–4. számú táblázatokat, amelyek adatai híven tükrözik a bel- és külpolitikában lezajló közismert változásokat, a nemzetközi összehangolódásokat és az elhidegüléseket, pontosabban ezeknek a határokat átszelő tudományos forgalom alakulására gyakorolt hatását. Megfigyelhetjük, hogyan bővült a célországok palettája, a kiutazók létszáma, és miféle változások mentek végbe a kiutazók csoportjának összetételében.

¹⁵ Kalmár 2021: 103–110.

¹⁶ Apor 2021: 571.

¹⁷ „Anglia, Franciaország vagy az NSZK számai sem magasabbak.” Pataki 1974: 8. A „kutató”-t nem definiálja a szerző, aki néhány sorral följebb más módon is hangsúlyozza a tudományos „tömeget”: „hazánkban mintegy 30 000 embernek van szellemi exportra képes »potenciális szürke agysejtje«. Vagyis ennyi ember dolgozik olyan szakterületen, ahol a külföld érdeklődik szellemi termékeink iránt.” Uo. Feltételezem, a „külföld”-be bármely ország beleérthető volt a három elkülönített csoportból.

1. táblázat

Akadémiai meghívottak (fő) országok szerint (1951–1954)

	1951	1952	1953	1954	Összes
Szovjetunió	2	7	12	30	51
Kína	–	3	2	6	11
Korea	–	3	–	2	5
Lengyelország	4	27	22	34	87 (?)
Csehszlovákia	–	25	13 (?)	45	85
NDK	5	28	11	52	96
Románia	3	12	6 (?)	22	43
Bulgária	4	4	17	25	48
Albánia	–	–	–	1	1
<i>Összes fenti</i>	<i>18</i>	<i>109</i>	<i>83 (?)</i>	<i>217</i>	<i>427</i>
Egyéb országok	2	2	0	8	12
<i>Mindösszesen</i>	<i>20</i>	<i>111</i>	<i>83 (?)</i>	<i>225</i>	<i>439</i>

Forrás: MTA Lt. III.40. 284. (Az országok eredeti sorrendjét megtartottam. Elsősorban az 1953-as oszlopban akad több, kézzel javított szám – kérdőjellel jelöltem őket –, amelyek miatt kétségesek az 1953-as év adatai.) Az egyéb országokból érkezők száma 1951-ben: Anglia (1), Belgium (1); 1952-ben: Belgium (2); 1954-ben: Franciaország (2), Anglia (5), Finnország (1); 1955-ben: Franciaország (2), Anglia (6), Finnország (1), Belgium (3).

2. táblázat

1964-re tervezett akadémiai kiküldöttek száma országok szerint (fő)

	Szu.	Kína	Korea	Kuba	Mongó- lia	Vietnam	Szoc. összes	Tőkés összes	Összesen
1964	89	3	0	8	3	3	285	41	326

Forrás: MTA Lt. III.40. 276. Összesítő statisztikai kimutatás az MTA 1964. évre tervezett kiküldetéseiről. (Bizalmas!) A 13 szocialistának nevezett ország közül az Európán kívülieket emeltem ki. A többi számai: Albánia (0), Bulgária (20), Csehszlovákia (43), Jugoszlávia (17), Lengyelország (37), NDK (44), Románia (18). A tőkés országok (és az oda utazók száma): USA (3), Anglia (2), Franciaország (21), Izrael (1), NSZK (3), Olaszország (10), Svájc (1).

3. táblázat

Az akadémiai kiküldöttek megoszlásának néhány jellemzője (%)

	nő	férfi	MSZMP- tag	30 év alatti	30–40 éves	40–50 éves	50 év fölötti	vidéki munka- hely
1959	12,6	87,4	44,5	28,2	51,8	11,8	8,1	26
1964	15,6	83	28	21,8	49	15,9	8	17

Forrás: MTA Lt. III.40. 276. Összesítő statisztikai kimutatás az MTA 1964. évre tervezett kiküldetéseiről. (Bizalmas!) A nemek, a kor és a pártállás adataiban is előfordult „ismeretlen” jelölés, ebből fakadóan a 100% nem mindig jön ki.

4. táblázat

A kiutazásra javasoltak „szociális származás” szerint (%)

	<i>munkás</i>	<i>paraszt</i>	<i>értelmiség</i>	<i>alkalmazott</i>	<i>kisiparos</i>	<i>ismeretlen és egyéb</i>
1959	26	16,3	25,2	18,5	6,6	5,4
1964	21,5	12,9	32	16,2	3,9	13,5

Forrás: MTA Lt. III.40. 276. Összesítő statisztikai kimutatás az MTA 1964. évre tervezett kiküldetéseiről. (Bizalmas!)

Ami az utóbbit illeti, az 1959 és 1964 közötti évekből a származási osztályhelyzet arányairól is rendelkezésre állnak adatok (4. táblázat), amelyek az akadémiai kutatótársadalom gyors „értelmiségeseését” és „párttalanodását” mutatják a hatvanas évek elején.

Ugyanez az 1963. december 3-án készült statisztika¹⁸ az egyes akadémiai osztályok 1964-re tervezett kiutazási aktivitásáról is tájékoztat, amely szerint a szocialista országokba a legtöbb, azaz 52 kutatót a VI. (Műszaki Tudományok), legkevesebbet, 17 főt az V. osztály (Orvosi Tudományok) delegált, a tőkés világban 6 fővel képviseltette magát a VIII. (Biológiai Tudományok), mindössze 3-mal az V. osztály. Vizsgálatunk szempontjából fontos, hogy Kubába 4 főt szándékozott utaztatni a IV. (Agrártudományok), 1-1-et a II. (Társadalmi-Történeti Tudományok), V., VII. (Kémiai Tudományok) és VIII. osztály. A szocialista országok közül 1964-ben a Szovjetunió (89 fő) után az NDK-t (44) és Csehszlovákiát (43) célozták meg leggyakrabban az Akadémia dolgozói.

JELENTÉSEK KUBÁBÓL, ELSŐ FEJEZET: ÚTTÖRŐ-TEREMTŐ SZAKASZ¹⁹

„Minthogy a fejlődő országok tudományos igényei egyelőre sokkal inkább oktatási mint kutatási jellegűek, tehát nem akadémiai szintű igények, kapcsolataink keretét itt elsősorban az államközi szerződések kell biztosítsák, és csak kivételesen indokolt esetben (India, EAK,²⁰ esetleg Ghana) van szükség közvetlen tudományos együttműködési egyezmény létrehozására”,

ámbar az UNESCO vagy a TESCO útján érdemes szakértőket küldeni – szögezte le az Akadémia elnökségének 1964. március 13-i határozata, amely az

¹⁸ MTA Lt. III.40. 276. Összesítő statisztikai kimutatás az MTA 1964. évre tervezett kiküldetéseiről. (Bizalmas!) (A hetvenes évekből sajnos nem tartalmazott hasonló statisztikát az iratanyag.) Az MTA ekkor érvényes osztálybeosztása: Feketené 1975: 560. (Csak az önálló tudományos osztályokat hasonlítottam össze, az osztályokon kívüli intézmények kiküldöttjeinek számára nem tértem ki.)

¹⁹ Az iratok szerzői többször a „patronálás” szót alkalmazták a szocialista táborhoz újabban csatlakozókkal ápolt viszonyra.

²⁰ Egyesült Arab Köztársaság.

Akadémia nemzetközi kapcsolatainak irányelveit fogalmazta meg.²¹ A határozat is elválasztotta egymástól a fejlődő, a szocialista és a tőkés országokat és a velük való viszonyban alkalmazandó elveket, továbbá – mint fentebb olvashattuk – ki mondta, hogy a fejlődő országok elsősorban oktatást igényelnek, a tudományos kutatás másodlagos számukra.

Ez a helyzet, miként a kapcsolatok értékelésére vállalkozó, évente, kétévente születő szövegekből kiolvasható, az Akadémia számára meglehetősen kényelmetlennek bizonyult. Különösen olyan államok viszonylatában, amelyekkel az államközi általános és kulturális szerződéseken túl akadémiai szinten is szerződés kötötte össze Magyarországot, tehát valamilyen rendszeres kapcsolatot vagy teljesítményt mindkét fél kénytelen volt fölmutatni. Ez a cél nem mindig teljesült, habár értékeléseikben a tudósok és diplomaták igyekeztek óvatos hangnemet megütni, magyarázkodni és megértést tanúsítani – többnyire sikerrel. Pedig aligha volt könnyű elismerni, hogy a kiküldetés (különösen a kapcsolatok első szakaszában) nem hozott jelentős eredményeket sem a saját karrier, sem az Akadémia számára. Már csak azért sem, mert a szocialista táborhoz újonnan csatlakozó, de fejlődőnek vagy volt gyarmatnak is tekintett országok – Kuba, Vietnam, Észak-Korea – elsősorban a mezőgazdaság és az ipar fejlesztéséhez kértek (vagy nem kértek, de mindenképpen kaptak) minél gyorsabban hasznosuló segítséget, miközben az Akadémia kutatóintézetei a kádári érában már nem ilyen feladatokat láttak el. „Kutatóintézeteinket csak ímmel-ámmal látogatták végig”, „visszatérő problémát okoz a nem-akadémiai, elsősorban termelő jellegű üzemek meglátogatása iránti megingathatatlan vágy. [...] Végülis csak meg kell szerveznünk egy egész sor üzemlátogatást”, panaszkodtak 1976-ban az észak-koreai látogatókra.²²

Az első években ugyanez, a termelőüzemekben hasznosítható tudás iránti „mingathatatlan vágy” jellemezte a kubai felet is.²³ Az 1962-ben alakult Kubai Tudományos Akadémia (KTA) és az MTA már 1963-ban hivatalossá emelt kapcsolatának kezdeteiről így emlékezett meg egy későbbi összefoglaló:

²¹ MTA Lt. III.40. 276. Az MTA Elnöksége 116/1964. számú határozata (Elnökség, 1964. március 13.) az Akadémia nemzetközi kapcsolatainak irányelveiről. 1964. április 13. Aláíró: Rusznyák István.

²² MTA Lt. III.40. 527. Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia és a Koreai Tudományos Akadémia közti együttműködés 1975. évi végrehajtásáról. Balogh István főelőadó, 1976. január 14.

²³ Fulgencio Batista diktatúráját 1958 végén buktatta meg a Fidel Castro vezette gerillamozgalom. Az Egyesült Államok ellenlépéseire válaszul Kuba új vezetői megnyitották országuk piacát a szovjet tömb államai előtt, majd szocialistának deklarálták magukat. Magyarország 1960 végén létesített diplomáciai kapcsolatot Kubával. Horváth 2018. A „kubai szakemberek kiképzése terén” nyújtandó segítségről országaik nevében 1960. november 15-én Moszkvában írtak alá szerződést Ernesto Guevara és Karádi Endre. A szerződés 1. cikkének d) pontja tartalmazta az MTA-t elsődlegesen érintő ígéretet, azaz hogy a magyar szervek „a tudományos és kutató munka különböző területéről szakértőket küldenek Kubába”. MNL OL XIX-A83-b 3001-3070/19613001/1961. A kubai gazdasági delegációval Moszkvában lefolytatott tárgyalásokról. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_284_3001_3070/?pg=17 – utolsó letöltés: 2024. október 18.

„[a kapcsolatok] kezdetben kizárólag az élelmiszerkémia területére korlátozódtak. Az MTA szellemi (és kisebb részben anyagi) segítségével hozták létre a KTA Élelmiszerkémiai Intézetét. Amíg az MTA nem folytatott élelmiszerkémiai kutatásokat, a kért szakértői tevékenység elvégzésére különböző intézmények szakembereit küldtük ki (Fővárosi Tanács, SZTK, Dunakeszi Konzervgyár, stb.) Ez a segítségnyújtási forma csak a kezdeti idők együttműködését jellemezte, ma már a munkatervekben rögzített feladatokat csaknem kizárólag saját kádereinkkel oldjuk meg.”²⁴

Vagyis az MTA a korai időkben kénytelen volt kölcsönszakértőket Havannába reptetni, hogy teljesítse a szerződésben rá rótt feladatokat, ennél fogva nemigen ellenkezhetett, amikor e szakértőket idővel visszakérte Kubától magyar munkahelyük.

Vajda Ödön (1920–1991) küldetésének meghosszabbítását is hiába kérelmezte a kubai élelmiszeripar.²⁵ Az említett Élelmiszerkémiai Intézet fundálásában jelentős szerepet játszó vegyész-mérnök-kandidátust, a Cukoripari Kutatóintézet korábbi osztályvezetőjét 1965-ben az MTA Budapest Fővárosi Tanácsától igényelte ki, egyenesen a Vegyészeti és Élelmiszervizsgáló Intézet igazgatói székéből.²⁶ A buchenwaldi koncentrációs tábor túlélő Vajda, aki Kuba után megjárta Perut, Iránt és Brazíliát is, a kubai–magyar tudományos hőskor központi figurájának tűnik.²⁷ Levelei, beszámolóí érzékletes képet festenek arról, milyen mértékű és sokrétű munkát kellett elvégeznie a moszkvai vezérletű tudományos térfoglalás konkrét kivitelezésével, az ő esetében „az élelmiszerkémiai kutatások megalapozásával” megbízott kutató-szervezőnek, mindezt egy minden vonatkozó szaktudás nélküli idegen környezetben, Budapesttől és az Akadémiától tízezer kilométer távolságban.

Vajdának a kutatóintézet-alapítástól a szakképzés megtervezésén át egy 450 oldalas spanyol nyelvű (!) tankönyv megírásáig terjedő kubai munkálkodása külön dolgozat tárgyául is szolgálhatna. Ezúttal azonban csak az 1965. április 27-től 1966. május 18-ig szerzett és írásba foglalt tapasztalatai ismertetésére

²⁴ MTA Lt. III.40. 527. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kubai Tudományos Akadémia kapcsolatai. Budapest, 1978. szeptember 18., aláírás nélkül.

²⁵ 1967 elején maga a kubai akadémia elnöke, Nuñez Jimenez kérte az MTA elnökétől, Rusznyák Istvántól Vajda újabb egy-kétéves kiküldetését (családostul), de a Fővárosi Tanácsa Végrehajtóbizottságának elnöke, Sársó István mindkettőnek nemet mondott, rámutatva, hogy Vajda nyolc hónapja érkezett haza, és az általa igazgatott Vegyészeti Intézet három vezető munkatársa éppen hasonló és huzamos kiküldetést teljesít, egyikük éppen Kubában. A levelezés: MTA Lt. III.40. 283.

²⁶ T. Zs. I. 1991: 121.

²⁷ Vajdát a botanikus Borhidi Attila sem kerülhette el 1969–70-es útján (tehát a kubaiaknak végül mégis sikerült visszaszerelniük a Fővárosi Tanácstól): „A botanikus kerttel szemközt állt az Élelmiszerkémiai Intézet (Instituto de Química de Alimentos), amelyben egy héttagú magyar kutatócsoport is dolgozott Vajda Ödön [...] vezetésével. [...] Vajda Ödön volt a hivatalos előjáróm. [...] Kivételes aktivitású, jó kedélyű, szuggesztív egyéniség, az a típus, aki léggörr, hangulatot képes teremteni maga körül, s magával tudja ragadni az embereket.” Borhidi 1974: 26.

szorítkozom, azok közül is azokra, amelyek a feladatot, illetve a fogadó országot és lakóit minősítik.

Vajda az első időben, ahogyan számára kijelölték, a santiagoói Universidad de Oriente kebelén belül próbálta lerakni az élelmiszerkémiai képzés és kutatás alapjait. Négy hónapba telt, mire a kudarc nyilvánvaló lett, és Vajda Havannába költözve próbálkozott újra, ezúttal sikerrel. Zárójelentésében ugyanakkor csakis a „maximális jóindulat” és „lelkesedés” megtapasztalásáról írt – megjegyzendő, hogy a jelentés eredeti, spanyol nyelvű változata a Kubai Tudományos Akadémiának szolt.²⁸ Vajda Beck János nagykövethoz címzett értékelő levele sem tartalmazott a kubaiakra nézve súlyos kritikát, ám világosan exponálta az első idők magyar kutatóinak problémáit.²⁹

„[I]gen nagy nehézségeket okoz a kutatási tradíció, a kutatási kultúra teljes hiánya az élelmiszeripari kutatásokban. [...] És itt nemcsak egy kutatóintézet exisztálásáról vagy hiányáról van szó, hanem a tudományos módszerek alkalmazásáról, a kutatás technikájának alkalmazásáról [...É]ppen a tradíciók, kutatási rutin és elsősorban a szakemberek számszerű hiánya miatt igen aggályos a munka eredményes folytatása, bár a szándék nem hiányzik, a lelkesedésben nincs hiány és a jelenleg rendelkezésre álló szakemberek képességeivel sem lesz baj megfelelő irányítás és gyakorlat után. Igen, a probléma az irányításban van. [...] Ezért létérdeke a kubai élelmiszerkutatásnak, hogy megfelelően fejlett országtól, jelen esetben Magyarországtól, szervezett, szisztematikus segítséget kapjon. Ennek ideológiai alátámasztás[ár]a jelen körülmények között, gondolom, semmi szükség sincs [...]”

Vajda arra az alapvető nehézségre mutatott rá, amely ismétlődően előfordult a harmadik világgal épülő tudományos kapcsolatokban: tudniillik hogy a kiküldött kutatóknak tulajdonképpen a semmiből kellett megteremteniük a fejleszteni előírt szakterületet. Míg a volt gyarmatok egy részénél a magyar szakembergárda fölött diszponálók mérlegelhettek, megéri-e a küldetésbe tudást és pénzt fektetni, a szocialista táborhoz csatlakozó államokba irányuló, mindenekelőtt politikailag motivált, szovjet irányítású tudományos vállalkozások esetében jóval kisebb volt a mozgástér. Mégis, ahogy Vajda levele tanúsítja, a kiküldöttek igyekeztek munkájuknak a hidegháborús ideológiai-politikai célokra túlmutató értelmet keresni és találni, valamit, ami a magyar tudományosság számára termi gyümölcsöt, és nem pusztán a politikai helyzet kényszerűségéből fakadó áldozathozatal az Akadémia és a kutatók részéről:

²⁸ MTA Lt. III.40. 276. Zárójelentés Dr. Vajda Ödön okl. vegyész-mérnök, a kémiai tudományos kandidátusa a Kubai Tudományos Akadémián 1965. IV. 27–1966. V. 18-ig végzett munkájáról. Havanna, 1966. május 14.

²⁹ MTA Lt. III.40. 276. Vajda Ödön Beck Jánosnak, a Magyar Népköztársaság kubai nagykövetének. Havanna, 1966. május 10. (Másolat.)

„Felmerül azonban az a kérdés, hogy milyen mélységig, magyarul mondva, milyen áldozatokig lehet elmenni, majd utána felmerül, hogy vajon ez csupán áldozat lesz-e és nem jelent-e bizonyos, esetleg nem csekély előnyt számunkra is (egyesítve a szoc. hazafiság és prolet. internacionalizmust, elnézést a szemináriumi idézetért). És ez utóbbi gondolathoz csatlakozik az az ötlet, hogy esetleg közös intézetet hozzunk létre, annál is inkább, mert ez Kubában gyakori, legyen szabad hivatkoznom a Tropicizációs Intézetre (NDK), az Oceanológiai Intézetre (Szu) stb.”

Az utolsó mondatban fölbukkannak más olyan tényezők is, amelyekben a magyar kiküldöttek rajta tartották a szemüket: a blokkon belüli konkurencián, akik a jelentésekben gyakran inkább verseny-, mintsem elvtársak, mutatva, hogy a szocialista tábor baráti együttműködése a tudományos életben nem (sem) bizonyult sem korlátok, sem határok nélkülinek.

Vajda Ödön terve a közösen működtetett élelmiszerkémiai kutatóintézet-ről nem valósult meg. A jövő akadémiai kiküldöttjeire vonatkozó praktikus tanácsai azonban, amelyeket az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának címzett, és amelyek a fogadó közegről is árulkodnak, remélhetőleg mélyebb megértésre találtak:

„Kubában komoly jelentősége van a kiküldött szellemi felkészültségén kívül emberi tulajdonságainak, magatartásának is. A kubaiak derék, értelmes, őszinte emberek, akiket azonban »felülről kezelni« nem lehet, tehát a harmonizálás is egyik feladata a kiküldötteknek. [...]A nyelvtudás elengedhetetlen kellék, és bár Kubában majdnem mindenki beszél angolul [...], igen célszerű, hogy a kiküldött kint rövid idő alatt spanyolul megtanuljon, mert a nyelv el nem sajátítását gyakran vagy könnyen lebecsülésnek veszik.

Számolni kell azzal, hogy a kutatási tradíciók úgyszólván a nullával egyenlőek, ezért a kiküldötteknek igen alaposan fel kell készülniök, és számolnunk kell azzal, hogy tartós támogatás esetén az első 2–3 esztendőben a tudományos kutatás irányainak meghatározása kizárólagosan a kiküldöttek feladata lesz, és nekik provokálniuk kell a kubaiak részvételét a kijelölésben. [...]

Mindezeknek úgy kell eleget tenni, hogy ezzel a kubaiak érzékenységét ne sértse. Másrészt a szakembernek a munka legapróbb részleteit is meg kell mutatnia és fokozatosan rá kell nevelnie a kubai munkatársakat arra, hogy önálló munkára szokjanak – ami pillanatnyilag a leginkább hiányzik Kubában. Különösen gondot kell fordítsanak arra, hogy megtanítsák őket a szakirodalmat olvasni, dokumentálni és felhasználni. [...]Könnyedséggel szolgál, hogy a kubaiak gyors felfogású értelmes emberek, akiknek különös jó tulajdonsága, hogy igen jó megfigyelők, és így laboratóriumban kitűnően alkalmazhatók.”³⁰

³⁰ MTA Lt. III.40. 276. Vajda Ödön Palló Tibornénak (Magyar Tudományos Akadémia Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya). Budapest, 1966. június 6.

Mindebből levonható a következtetés, hogy Vajda szerint a kutatási és kapcsolati előzmények nélkül kiküldött tudósnak szinte emberfeletti képességekkel kellett rendelkeznie feladatai végrehajtásához elsősorban a tudományszervezés, az oktatás és a tudomány-, sőt a hétköznapi diplomácia terén is, miközben igen gyorsan el kellett sajátítania a nyelvet.³¹

Talán ennél is sokrétűbb tehetséggel kellett bírniuk az első idők azon szakembereinek, akik nem a – gyakran többszázezer forint értékű magyar műszerrel felszerelt – kubai laboratóriumokban, hanem terepen kellett végrehajtaniuk a szocialista akadémiai feladatmegosztás során osztályrészükkül jutott küldetést. Erről nemcsak Borhidi Attila szerezhett tapasztalatokat, mint kitérni botanikai alapkutatásainak kedélyes krónikájából, hanem azok a magyar geológusok is, akiknek a változatos terepviszonyokkal rendelkező Oriente tartományról kellett 1:250 000 méretarányú térképet készíteniük, mert a szocialista akadémia földtani szakembereinek havannai ülésén (1968) az MTA ezt a régiót vállalta.

Ez az 1972-től 1977-ig zajló térképező expedíció, amihez az Akadémia saját geológiai kutatóintézet híján ismét csak kölcsönözni kényszerült a szakembereket (ezúttal a Magyar Állami Földtani Intézettől), a korszak harmadik világba irányuló akadémiai kiküldetéseinek történetében az egyik legnagyobb hazai vállalkozás volt.³² A magyar részről tízmillió forintot fölemesztő szakmai segítségnyújtás indulását két hajdani résztvevő meglehetősen szűkszavúan idézte föl csaknem félévszázaddal később:

„1972. januárban Nagy Elemér, a földtani térképező expedíció vezetője és Radócz Gyula családjaikkal együtt, teherhajón, az expedíciós felszerelés jelentős részével megérkeztek Kubába. Az expedíció többi tagja, Brezsnjanszky Károly, Jakus Péter, Korpás László szintén családtagjaikkal együtt, februárban követte őket. Megkezdődött az öt évig tartó munka.”³³

Ami a munka körülményeit és a velük együtt dolgozó helyi szakembereket illeti, sem az ötven évvel később született cikk, sem a zárójelentés nem tartalmaz személyes(ebb) tapasztalatokat. Annyi mindenesetre kiderül belőlük, hogy

³¹ Lindner Károly (1921–1998) vegyészmérnök, a kémiai tudományok kandidátusa, ekkor az Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet igazgatóhelyettese, aki Vajdával együtt dolgozott Kubában 1966 és 1969 között, imigyen írta le a Kubába küldendő ideális szakembert: „Bizonyos eddigi tapasztalataink szerint elsősorban könnyen alkalmazkodó, jómodorú (nem zárkózott természetű), nyelvet könnyen tanuló, diplomás szakemberekre van szükség [...], mert a kubai munkatársak erősen a tanulás kezdetén vannak a kutatás módszereinek elsajátításában, és technikai szinten jó munkatársai a magyar szakembereknek.” MTA Lt. III.40. 283. Lindner Károly Pallóné elvtársnőnek. La Habana, 11. április 1967. (Palló Tiborné a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának főelőadója volt.)

³² Talán ennél is nagyobb vállalkozás volt a kínai kőolajkutató expedíció (1956–1962), amelyben szintén földtani szakemberek játszották a főszerepet. Vámos 2017.

³³ Brezsnjanszky–Radócz 2017: 843. Korpást félidőben Gyarmati Pál váltotta, továbbá 3–6 hónapra csatlakozott hozzájuk Polcz Iván (geofizikus), Bóna József, Góczán Ferenc (paleontológus specialisták) és Andó József (petrográfus). Uo. 843–844.

a térképező csapat terepen 25–35 főt tett ki, és hogy Kubából 5 geológus, 1-1 ásványkőzettan és paleontológus, valamint számos egyetemi hallgató kapcsolódott be a munkálatokba.³⁴ Az utólagos beszámoló az expedíció jó néhány tudományos hozadékáról is számot ad, az elkészült térkép és a tudományos publikációk mellett arról is, hogy a közben fölfedezett kagylók és kaktuszok közül több az itthon állami kitüntetésekkel jutalmazott magyar geológusokról kapta a nevét. (Hasonló mozzanatot Borhidi elbeszélése is megörökített.) Továbbá, hogy „Kuba természeti adottságai olyan egyedülálló lehetőséget biztosítottak a magyar szakembereknek, melyek révén azok aktív, élő környezetben vizsgálhatták és modellezhették Magyarország földtörténeti múltjának több üledékképződési időszakát.”³⁵ Abban az esetben tehát, ha élőlények fölfedezésén és elnevezésén keresztül sáfárkodhatunk a tudományos halhatatansággal, máris kevésbé tetszik áldozathozatalnak a kiküldetés.

JELENTÉSEK KUBÁBÓL, MÁSODIK FEJEZET: A RUTINSZERŰSÖDÉS SZAKASZA

Az ismerkedés együttérzésben és türelemben bővelkedő időszaka hamar lezárult. Miközben az akadémiák közös munkaterv-szerződését néhány évente megújították (egyre részletesebbek és konkrétabbak lettek), a kubaiak érkezése és a magyar tudósok kiutazása pedig szinte megszokottá vált, a viták és a problémák is egyre nagyobb teret nyertek az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya kubai levelezésében.

A magyar fél már 1966-ban megpróbálta elhárítani a kubai igények némelyikét. „Jimenez, a Kubai TA elnöke [...] annak az óhajának adott kifejezést, hogy a szocialista akadémiák lehetőségeikhez képest nem a szigorú viszonyokhoz ragaszkodva nyújtanak [sic] segítséget a kubai tudományos élet továbbfejlesztéséhez”, tájékoztatott a szocialista akadémiák 1966. decemberi havannai gyűléséről Nagy Lajos osztályvezető.³⁶ Habár a viszonyosság elvének félretételét kérte a KTA elnöke, arra a lehetőségre azért fölhívta a figyelmet, hogy Kubában, mint afféle tesztlaboratóriumban a baráti, egyben a trópusoktól távoli országok kutatói egyedülálló éghajlati körülmények között végezhetik kísérleteiket.

A plenáris ülés után az egyes delegációk, így a magyar is, külön tárgyaltak a kubaiakkal. (Kína és Albánia akadémiái, bár meghívták őket, nem vettek részt a gyűlésen.) A kubai fél először is kérte a műszersegély felemelését évi 300 000 forintra. Ezt „a magyar küldöttség megértéssel fogadta”, de jelezte, hogy csak hazai gyártmányú műszereket szállíthat. A kubaiak ezután szóvá tették, hogy a kiküldött magyar szakemberek túl rövid ideig maradnak, egy évnél tovább kell

³⁴ MTA Lt. III.40. 527. Zárójelentés a kubai földtani térképező expedíció tevékenységéről.

³⁵ Brezsnjanszky–Radócz 2017: 846.

³⁶ MTA Lt. III.40. 284. Jelentés a szocialista akadémiák havannai megbeszéléséről. Budapest, 1967. január 3. Nagy Lajos osztályvezető.

kint tartózkodniuk, hogy mindkét félnek gazdaságos legyen. Erre válaszul a magyar fél hangsúlyozta, hogy család nélkül a magyar szakemberek nem szívesen vállalkoznak egy évnél hosszabb kutatóútra. Az alkudozás a következő években kiküldendő akadémiai kutatók számával folytatódott: az MTA 12 embert ígért az 1966/67-es munkaterv végrehajtásához, mire a KTA 1968-ra 16-ot kért. Végül az MTA szóba hozta, hogy továbbra is összesen 30 hónapra fogad kubaiakat magyarországi továbbképzésre, mire a KTA elpanaszolta, hogy a menetjegy ára akadályozza a kubaiak Európába utazását. Az MTA megígérte, hogy három esetben megfontolja az útiköltség átvállalását. (Az akadémiai munkatervbe foglalt gyakorlat szerint a küldő akadémia állta kutatója útiköltségét.) Az európai fogadókvóták ki nem aknázásának problémája egyébként nem csak itt merült föl, hanem a harmadik világ országaival aláírt munkatervek tárgyalásain rendszeresen, különösen a kapcsolatok alakulásának első szakaszában. Az MTA nem tudott olyan képzést vagy programot nyújtani, amire ezek az országok igényt tartottak volna, az utóbbiaknak pedig ekkor még nem állt rendelkezésükre kellő számban olyan hazai szakember, akit az MTA intézetei bevonhattak volna a kutatásaikba, vagy képezhettek volna.

A magyar Akadémia tehát már az első években sem felelt minden igényre igennel, moszkvai iránymutatás, baráti ország és szolidaritás ide vagy oda. A hetvenes évek közepére, amikor a kubai kiküldetések lebonyolítása már-már rutinszerűvé vált, a „munkahelyszerű” problémák is főlhalmozódtak, miközben a kiküldötték szerepe is módosult. Egy 1975-ös feljegyzés így összegezte ezt a szerepváltozást:

„Korábban a szakértő egy kutatási téma vezetőjeként dolgozott, fő feladata egy tudományos vagy technikai probléma megoldása volt, ma inkább tanácsadó szerepköre van: kutatási és szervezési tanácsokat várnak tőle, állandó konzultálási lehetőséget a kísérletek lefolytatásában, ill. a kísérleti munkák megszervezésében, valamint továbbképzési feladatokat kívánnak segítségével megoldani és csak harmadsorban várnak tőle önálló kutatómunkát.”³⁷

A fönti észrevétel valamelyest meglepő lehet, hiszen Kubában, ahogyan az a korábban ismertetett kiküldetésekből kiderülhetett, kezdettől elsősorban efféle menedzser típusú kutatókra tartottak igényt, olyanokra, akik expedíciót, képzést, intézetet indítottak, szerveztek. Ám ha sikerült is betölteniük ezt a komplex szerepkört, Kubában a kiutazók számos olyan gyakorlati problémával szembesültek, amelyekre az idézett feljegyzés tételesen kitért. Ilyen mindennapos gond volt például:

³⁷ MTA Lt. III.40. 527. Észrevételek és javaslatok a Magyar Tudományos Akadémia Kubába kiküldött szakértőinek munkájával és életfeltételeivel kapcsolatban. 1975. január 15. (Az aláírást nem sikerült megfejtenem.)

- Közlekedés: a kubai viszonyok közt nélkülözhetetlen szolgálati gépkocsi akut hiányára megoldást kell találni;
- Fizetés: emelni kell a napijárt (különös tekintettel a kubai élelmiszer-ár-emelkedésre), és képesítés vagy fokozat szerint meghatározni az összegét; rendezni kell a járulékok (gyerektartásdíj, nyugdíj stb.) kérdését;
- Lakás: a munkatervekben biztosítani kell a minimális komfortfokot (melegvíz, légkondicionálás stb.);
- Átutalás: le kell rövidíteni a hazairányuló átutalások átfutási idejét 6–7 hónapról „emberileg érthető időre”.

A blokkon belüli versenyhelyzet is újra terítékre került.³⁸ A feljegyzés készítője több probléma esetében fölemlítette, hogy megoldásukban szem előtt kell tartani más szocialista delegációk eljárását, „a magyar kiküldöttek ne legyenek hátrányban velük szemben”.³⁹

A kubai tudományosság figyelme magyar viszonylatban a hetvenes évek végére az élelmiszerkémia és a biológia problémáiról a fizika és a számítástechnika felé fordult, amit a kor tudományos érdeklődésének általános hangsúlyváltásai is indokolhattak. A változás tényét nemcsak az időnként apró változtatásokkal újraírt, belső használatú kapcsolattörténetek húzták alá,⁴⁰ hanem az 1979–1980. évi munkaterv alapján magyar akadémiai intézetekben fogadott kubai kutatók névsora is tanúsítja: 16-ból 8-at a Központi Fizikai Kutatóintézet (KFKI) fogadott. Ugyanerre az időszakra az MTA 11 főt tervezett kiküldeni kubai intézetekbe, a legnagyobb létszámmal (5 fő) a Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet (SZTAKI) képviseltette magát.⁴¹

³⁸ A Kubai Tudományos Akadémia fennállásának 10. évfordulójára készült összefoglaló anyag szerint az eltelt évtized során „a szocialista testvérintézményekből” összesen 1032 szakértő „segítette munkájukat, szinte valamennyi a devizamentes egyezmények keretében.” MTA Lt. III.40. 527. Tájékoztató, 4. szám. A tízéves Kubai Tudományos Akadémia. Belső használatra. Kapják: MTA kutatóintézeteinek igazgatói. 1972. március 7. Gonda Lajos főosztályvezető, MTA Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya.

³⁹ A feljegyzés szerzője a járműkérdésnél ismertet egy különösen sérelmes esetet: „Az elmúlt időszakban a nagy létszámú bolgár kolónia tagjai, minthogy konvertibilis pesóval rendezkednek [sic], rendszeresen felvásárolták a kubai-magyar tulajdonban lévő gépkocsikat, értékük többszöröséért. A TESCO-kiküldötteket nem érinti ez a folyamat, minthogy fizetésük egy részét konvertibilis valutában kapják.” A baráti konkurencia mellett a TESCO-kiküldöttek kedvezőbb anyagi helyzete is elő-előkerül a kubai levelezésben.

⁴⁰ MTA Lt. III.40. 527. Jegyzőkönyv a Kubai Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia közötti tudományos együttműködésről. (Nyersfordítás). I. melléklet.

⁴¹ Az 1979–80-as MTA–KTA munkatervhez érkezett javaslat tanúsága szerint a SZTAKI tíz munkatársa járt már Kubában. Ugyancsak e javaslatból derül ki, a munkatársak min ügyködtek ez idő tájt a kubaiakkal, illetve Kubában: nyomtatott áramköri lapokat gyártó labort és vegyilabor-berendezést küldtek ki. Emellett kutatásokat folytattak ilyen és hasonló témákban: kiszámítógépes folyamatirányítási hardware és software kidolgozása, mezőgazdasági információs rendszer kidolgozása, ISDOS rendszer alkalmazása, interaktív tervezés, automatizált információs és mikroprocesszoros számítási rendszerek stb. MTA Lt. III.40. 527. Vámos Tibor igazgató levele Sándory Mihálynak (MTA Természettudományi I. Főosztály, osztályvezető). Budapest, 1978. augusztus 22.

A kubai–magyar akadémiai viszony történetének egy 1978-as összegzése kiemelte, hogy a két akadémia kapcsolatai „1969-70-ben szélesedtek ki, és azóta egyenletesen fejlődnek.”⁴² A már tárgyalt élelmiszerkémiái és térképezési munkálatok mellett az összegzés az alábbi területeken megvalósuló együttműködéseket emelte ki: aktuálgeológiai kutatások a KTA Oceanológiai Intézetében; a kubai flóra (benne a májmoohák rendszertani vizsgálata) és Kuba geobotanikájának kutatása; alkalmazott matematika, számítástechnika és automatizálás 1968-tól, amely „a legdinamikusabban fejlődő terület” lett később, köszönhetően elsősorban a SZTAKI és az IMACC⁴³ együttműködésének; szaktanácsadás a KTA analitikai-kémiai laboratóriumában. Mindeközben a műszerekben testet öltő segítségnyújtás sem halt el: az 1976–1980-as munkaterv alapján az MTA 3 millió forint értékű ajándék laboratóriumi felszerelést és műszert szállított a karibi sziget kikötőibe. Az 1978-as kapcsolattörténet a természettudományos sikerek taglalása után néhány mondat erejéig kitért a társadalomtudományos együttműködésre is, pontosabban annak hiányára: ezen a téren „mindez ideig kapcsolataink esetiek voltak”.

Az elégedettséget sugárzó kapcsolattörténetre az összegzésben csak ez, a társadalomtudományok hiánya vetett némi árnyékot, holott a kubai–magyar akadémiai duettbe még jócskán a Vajda-féle pionírok korszakán túl is be-becsúsztak fals hangok, amelyek például a szervezetlenség vagy a kölcsönös meg nem értés eseteiből következtek. „Az Egyetem anyagi ellátottsága és felszereltsége egészen rendkívüli”, írta az egyik ilyen eset szereplője, Teplán István, a kémiai tudományok kandidátusa, később (Borhidi Attilához hasonlóan) az MTA rendes tagja – no nem a Kubai Tudományos Akadémia Kémiai és Kísérleti Biológiai Intézetéről, ahol 1977. február 8. és 20. között járt, hanem a Rockefeller Universityről (New York), ahol az MTA és a National Academy of Sciences együttműködési szerződése egyik első haszonélvezőjeként az 1972-es évet töltötte.⁴⁴ Amerikai élményei után valóban meglepő fejlemény lehetett számára, amikor Havannába érve kiderült, hogy sem a KTA korábbi, sem az új elnöke, sem pedig a nemzetközi osztály igazgatója nem tudja fogadni (az utóbbi két tisztviselő éppen Moszkvában tartózkodott), ráadásul a meghívó intézet igazgatója is kicserélődött közben. Teplán és a jelentést vele együtt jegyző Holló János (1919–2012) vegyészmérnök, már ekkor is akadémikus, azért kereste föl a Kémiai és Kísérleti Biológiai Intézetet, hogy tanulmányozzák „eddigi tevékenységét, és tegyünk javaslatot az intézet lehetőségeit és a kubai népgazdaság igényeit figyelembe vevő hosszútávú kutatási program összeállítására.” Ám „az időközben bekövetkezett személyi változások miatt munkánk nem realizálódott az eredeti elképzeléseknek megfelelően.”⁴⁵

⁴² MTA Lt. III.40. 527. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kubai Tudományos Akadémia kapcsolatai. Budapest, 1978. szeptember 18. (Aláírás nélkül.)

⁴³ IMACC: a Kubai Tudományos Akadémia Matematikai, Kibernetikai és Számítástechnikai Intézete.

⁴⁴ Teplán 1974: 438.

⁴⁵ MTA Lt. III.40. 527. Jelentés. Budapest, 1975. február 25. Holló János, Teplán István.

Holló és Teplán a küldetési célnak megfelelően járt el: minden idejüket az intézetben töltötték, tanulmányozták a munkát, és úgy találták, hogy „a munkatársak közül igen sok, szakmailag jól képzett, lelkes szakember akad, akik számára nagy problémát okoz a szükséges szakirodalom csaknem teljes hiánya.” (A helyzet tehát a tíz évvel ezelőtti állapotokhoz képest mást mutat: a kubaiak már nemcsak lelkesek, de jól képzettek is.) Az elkészült javaslatot az intézet új vezetője elé tárták, amikor is kiderült, hogy korábban ő is kidolgozta a fejlesztési terveket. Erről azonban Teplánékat intézeti vizsgálódásuk hetei alatt senki sem tájékoztatta. „Rendkívül éles vita alakult ki”, főleg mivel a magyar tudósok saját tapasztalataik alapján kivitelezhetetlennek találták az intézetvezető terveit. „Azzal az érzéssel hagytuk félbe a vitát, hogy ezeknek a javaslatainknak vajmi kevés hatása lesz az intézet további munkájára.”

Teplánék az ügyet nem egyedi esetként találták, hanem az intézeti együttműködés jellemző és aggasztó tüneteként, pontosabban a szakemberek, a magyar humán erőforrás pocskéolásaként:

„Talán az intézet helyzetére leginkább jellemző epizód a következő: kezdettől fogva felmerült egy termogravimetriával foglalkozó magyar szakember iránti igény (amely a munkatervi javaslatainkban is szerepel), annál is inkább, mert az intézet rendelkezik egy MOM derivatográffal. Elutazásunk előtt véletlenül találkoztunk Fodor Miklós kandidátussal (KFKI), aki több mint egy éve áll a kubai intézetek rendelkezésére, mint ezzel a területtel foglalkozó szakember. Az általunk meglátogatott intézet többször igénybe veszi szolgálatait (kocsit küld érte). Erről azonban egy szóval sem tettek említést.

Hasonlóak a tapasztalataink az eddig itt működött, igen jól képzett, hozzáértő, lelkes magyar szakemberek elvégzett munkájának hasznosítását illetően is.”⁴⁶

A kubaiak által megrendelt és kiszállított műszerek kapcsán egyébként el-elhangzottak hasonló vélemények korábban is.

Holló és Teplán jelentéséből hiányzik az a megértő attitűd, amit a kétoldalú kapcsolatok első éveiben született beszámolókat jellemzi. Ebből arra következtethetünk, hogy a tudomány nemzetközi vérkeringésébe nem csupán egy havannai

⁴⁶ MTA Lt. III.40. 527. Jelentés. Budapest, 1975. február 25. Holló János, Teplán István. Ilyen vélemények például: „[A] kikergetett szállítmányokról a legtöbb esetben nem kaptunk visszajelzést sem a magyar szállítótól, sem pedig partnerünktől a Kubai TA-tól. Gyakorlatilag a célba érkezett és hasznosított tételek ellenőrizhetetlenek, annál is inkább, mert tudomásunk szerint pl. a kémiai laboratórium számára küldött berendezést a mai napig helyiség-probléma miatt a kubai intézet még ki sem csomagolta.” MTA Lt. III.40. 527. Dömény János, az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának vezetője Elpidio Alvareznek, a Kubai Köztársaság nagykövetsége II. titkárának. 1979. augusztus 7. Vagy: „[A]z országban elég olyan készülék van, amelyet nem használnak fel, vagy ki. Talán egy eredményesebb koordinálással az Intézet számára megfelelő műszerparkról lehetne gondoskodni.” MTA Lt. III.40. 276. Zárójelentés Dr. Vajda Ödön okl. vegyészmérnök, a kémiai tudományos kandidátusa a Kubai Tudományos Akadémián 1965. IV. 27–1966. V. 18-ig végzett munkájáról. Havanna, 1966. május 14.

úttal bekapcsolódó, tapasztalt kutatók kritikáját nem csöndesítette le a szovjet tömböt elvileg átható szolidaritás. Szóvá tették úgy Havannában, mint otthon, ha szervezetlenség és amatőr hozzáállás akadályozta a munkájukat.⁴⁷

A TERMÉSZETTUDÓS TÖMBFÖLÖTTISÉGE: A JELENTÉSEK TANULSÁGAI

„[M]i a világszínvonal mögött állunk, és a külföldi, mind szocialista, mind kapitalista országban elért eredményekbe való betekintés új ötleteket ad, és nagyon fontos az, hogy tájékoztatást kapunk a tudományág jelenlegi helyzetéről és színvonaláról.”⁴⁸

Ha a fönti szakmai alapállást feltételezzük a harmadik világ országaiba, illetőleg Kubába kiküldött magyar akadémiai kutatókról is, akkor könnyen kikövetkeztethető, hogy minden kutatóút sikerrel járt, hiszen bepillantást engedett egy másik ország tudományos életébe, ilyen módon pedig ihletet adhatott a távolból érkezett kutatónak. Azonban, mint olvashattuk, ezekben az országokban még nem volt hazai értelemben vett tudományos élet, nem születtek eredmények, amelyekbe bepillantatható volna az érkező. Mit hozott és mit vitt hát magával egy magyar tudós a hatvanas és hetvenes években az úgynevezett fejlődő országokból?

Először is: pénzt.

„A kubai kiküldetéseknél tapasztalható az anyagi érdekltség és a segítségnyújtás összekapcsolódása. Akadémiai munkaterv alapján általában segítségnyújtás címén és céljából utaznak ki a kutatók, és e téren komoly eredményeket is értek el. Az MTA patronálja a kubai élelmiszerkémiai kutatásokat és nyújtott segítséget e kutatások megalapításához [...]. Politikai szempontból nagy jelentőségű a két akadémia közötti baráti kapcsolat, ugyanakkor azonban küldötteink anyagi dotálása többszöröse az itthoninak, ezért gyakran elsősorban a jó anyagi feltételek miatt vállalják kutatóink

⁴⁷ Az élesen kritikus hozzáállás természetesen nem csak a kubai viszonyokban fejeződött ki. Szemléletes példa Doleschall Sándornak, a műszaki tudományok kandidátusának jelentése a Szír Tudományos Heteken 1978 novemberében szerzett benyomásairól: „A műszaki tudományok szekció üléseinek színvonala inkább diákonképzőkori ülésekre emlékeztetett, mint tudományos konferenciára. [...]A]z a véleményem alakult ki, hogy egy szír–magyar tudományos együttműködés a magyar résztvevő partnerre várhatóan nagy terhetek róna, a kölcsönös hasznosság biztosítása nélkül. [...]F]eltűnő volt, hogy a Német Demokratikus Köztársaság képviselői milyen nagymértékben próbálnak kapcsolatot teremteni Szíriával.” MTA Lt. III.40. 531. Útjelentés. Budapest, 1978. november 28. Dr. Doleschall Sándor, MTA KFKI.

⁴⁸ MTA Lt. III.40. 531. Beszámoló kiküldetési politikánk kialakításáról és a kiküldetések hasznosságáról folytatott megbeszélésekről a kémiai tudományok területén. (A beszámolóról, amely az Akadémia VII. osztálya szaktitkárával, külügyi előadójával és a Központi Kémiai Kutatóintézet munkatársaival folytatott beszélgetés alapján készült, hiányzik az évszám. Mivel a befoglaló mappán 65/68 feliratot olvasható, feltehetőleg a beszámoló is ebben az időszakban keletkezett.)

a kiküldetést, ezzel szemben a vállalt kötelezettségeknek a legnagyobb megelégedésre tesznek eleget.”⁴⁹

Ez az anyagi támogatás, ami nemcsak a kiküldöttek fizetésében, hanem a „viszonosság nélkül” kiszállított műszerek és felszerelések tömegében is megnyilvánult, elegendő gyógyír volt-e arra, hogy a kutatók hónapokra, évekre elszakadtak otthonuktól, kiszakadtak a célszágénál színvonalasabb hazai kutatói környezetből? A jelentések elárulják, hogy a kiküldöttek bizony számoltak a munkájuk áldozatjelleget. De nem adták meg magukat teljesen ennek a felismerésnek, hanem igyekeztek tudományos hasznot (is) kovácsolni a helyzetükből. Azaz: a segítségnyújtás szovjet vezérlésű kötelezettségén túl saját kutatói pályájuk és anyaintézményük szempontjából haladásként értékelhető munkát (is) végezni. A természettudomány képviselői értelemszerűen több felfedeznivalót találtak az idegen éghajlatú és domborzatú, flórájú és faunájú környezetben, mint a bölcsészek vagy társadalomtudósok – igaz, a gazdaságfejlesztést célzó segítségnyújtási akciókban is elsősorban őket tudták mozgósítani (avagy terhelni).

Ami a kiküldött akadémiai kutatók helyi társadalomról alkotott képét illeti, az idézett beszámolókat tanúsították, hogy bár többnyire szakmai felkészültség nélküli közegbe kerültek (főleg eleinte), a közvetlen munkatársokról és általában a lakosságról, ha voltak is ilyenek, nem közöltek negatív tapasztalatokat, nem adták jelét gyarmati szemléletnek, civilizációs felsőbbrendűségnek sem. A kritikát elsősorban a tudományszervezés aktorainak, a „projektmenedzsereknek” tartogatták. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy, legalábbis ami Kubát illeti, a fogadó kulturális környezet nem tért el olyan mértékben a hazaitól, mint például a Közel-Keleten vagy Afrika legtöbb régiójában – tekintettel a keresztény hagyományokra, az európai nyelvre, a számottevő spanyol és észak-amerikai kulturális hatásra.

Végezetül: jelentéseik alapján tekinthetjük-e a kiküldötteket az antikolonizáció harcosainak, a szocializmusnak nevezett sajátos életmód és ideológia misszionáriusainak, netán a „vörös globalizáció”⁵⁰ eszközeinek?

Abból, ahogyan e tudósok munkájukról, helyzetükről, eredményeikről és nehézségeikről írtak, nem egykönnyen következtethetünk arra, hogy a kétpólusú világrendben hová tartoztak. (Vajda Ödön egyenesen bocsánatot kért „a szemínáriumi idézetért”, vagyis „a szoc. hazafiság és prolet. internacionalizmus” tankönyvi jelszavainak használatáért.) Ahogyan a természettudomány módszereit,

⁴⁹ MTA Lt. III.40. 531. Beszámoló kiküldetési politikánk kialakításáról és a kiküldetések hasznosságáról folytatott megbeszélésekről a kémiai tudományok területén.

⁵⁰ Az alternatív globalizáció a hidegháborús időszakot értelmező, újabb történelmi koncepció, amelynek fő állítása, hogy a szovjet tömb a globalizáció egy sajátos, önállóan működő alternatíváját kínálta a kapitalista Nyugattól eredeztetett globalizációval szemben, elsősorban a globális Dél, a volt gyarmatok számára. Összefoglalása és a koncepció mögött rejlő (eleddig) inkoherens érvelés kritikája: Bódy 2023. (Ugyanő – de más szerzők is, például Oscar Sanchez-Sibony – nevezi az elgondolást „vörös globalizáció”-nak.) Kelet-Közép-Európára való alkalmazásának kritikája: Tomka 2023.

tételeit és problémáit sem lehetséges nemzethez, párthoz vagy pólushoz rendelni, úgy e kutatók tevékenységét is nehéz. (Bántóan leegyszerűsítve: a kétszer kettő eredménye ideológiától független.) Jelentős részük a nyugati világ laboratóriumait és konferenciatermeit éppúgy látogatta, mint a szocialista államokéit – oda utaztak, ahol „történt valami”, amit a tudományterületük szempontjából fontosnak ítélték. A baráti államok kutatóit minden további nélkül versenytársaknak tekintették, sőt inkább őket tekintették annak, mintsem az összehasonlíthatatlanul jobban felszerelt és dotált nyugati kutatóhelyek képviselőit. Jelentéseikben legfőljebb az Akadémia vagy a magyar tudomány érdekét hozták szóba, a szocialista államok tudományának feltételezett közös érdekeit nemigen. Talán főlőslegesnek tartották, hiszen nyilvánvalóan tudatában voltak, hogy kiküldetésük mögött mindenképp nagypolitikai érdek rejlik, akár egyetértenek vele, akár nem.

Ilyen módon viszont egy hazavitt közlekedési eszköz is szolgálhatott nemzeti érdeket, lett légyen az akár bicikli vagy géperejű jármű:

„Az intézet személyzeti felelőse a hasznosság címszó alatt megemlítette, hogy szerinte idesorolható az [kiküldetésből hazatérő – B.K.] egyének által behozott gépkocsi is, mert ezzel »a nemzeti vagyton növekedését« segítik elő, bár ő tudja, hogy ezt általában másként fogják fel.”⁵¹

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Levéltára (MTA Lt.)

III.40 Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya (NKO) iratai, 276, 283, 284, 520, 527, 531. doboz.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-83-b 3001-3070/19613001/1961. Minisztertanácsi előterjesztések és határozatok. A kubai gazdasági delegációval Moszkvában lefolytatott tárgyalásokról.

Borhidi Attila 1974: *Kubában térképeztünk*. Budapest.

Pataki Béla Pál (szerk.) 1974: *Tudományos tudósítónk jelentik*. Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Apor Péter 2021: Magyarország és a harmadik világ kapcsolatai, 1948–1990. In: Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Budapest, 569–590.

⁵¹ MTA Lt. III.40. 531. Beszámoló kiküldetési politikánk kialakításáról és a kiküldetések hasznosságáról folytatott megbeszélésekről a kémiai tudományok területén.

- Bódy Zsombor 2020: *A magyar glóbusz kitágul. Magyar szakértelem a globalizáció folyamataiban az 1960–1980-as évtizedekben.* (HistGlob Working Paper 2.) Szeged, 3–27.
- Bódy Zsombor 2023: A „vörös globalizáció paradigma” kontúrjai. In: Tomka Béla: *Globalizáció Kelet-Közép-Európában a második világháború után. Narratívák és ellennarratívák.* Pécs, 131–138.
- Brezsnyánszky Károly – Radócz Gyula 2017: Az MTA földtani térképező expedíciója Kubában. *Magyar Tudomány* (178.) 7. 840–847.
- Erdey-Grúz Tibor 1970: Az MTA Elnökségének beszámolója az Akadémia 1970. évi közgyűlésén. *Magyar Tudomány* (77.) 3. 146–154.
- Fekete Gézáne (összeáll.) 1975: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973.* Budapest.
- Horváth Emőke 2018: A magyar–kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulata, 1959–1961. *Aetas* (33.) 1. 50–68.
- Kalmár Melinda 2021: *Korporatív, szovjet, hibrid. Egy formáció metamorfózisa.* Budapest.
- László Szabolcs 2021: „Az új kalandozások kora”: A Kulturális Kapcsolatok Intézetének működése az 1960–70-es években. In: Lengvári István (szerk.): *Felsőoktatási intézményeink külkapcsolatai a 20. században.* Pécs, 63–85.
- Markó László – Burucs Kornélia – Balogh Margit – Hay Diána 2003: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002.* I. kötet. Budapest.
- Somlai Katalin 2016: Go West! A nyugati ösztöndíj-politika diskurzusai az 1960–1970-es évek Magyarországon. In: Bíró Csilla – Visy Beatrix (szerk.): *Hatalmi diskurzusok. A hatalom reprezentációi a tudományokban és a művészetekben.* Budapest, 251–260.
- T. Zs. I. [Tóth Zsiga István] 1991: Dr. Vajda Ödön. 1920–1991. *Élelmezési Ipar* (45.) 4. 121.
- Teplán István 1974: Egyéves tanulmányút az Egyesült Államokban. *Kémiai Közlemények* (41.) 3–4. 437–454.
- Tomka Béla 2023: *Globalizáció Kelet-Közép-Európában a második világháború után. Narratívák és ellennarratívák.* Pécs.
- Vámos Péter 2017: Baráti segítség és önerőre támaszkodás. Magyar geofizikus expedíció Kínában 1956–1962. *Történelmi Szemle* (59.) 1. 47–75.